

ԵՌՌՌՌՍ

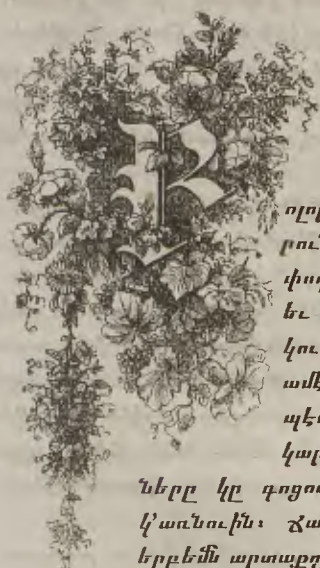

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

ԹԻՒ 24.

1863

2. ՀԱՅՈՐ

Ազատիկն ժողովուրդները :

Որոր Աերսայլեի փողոցներուն պէս՝ Ռեզերվուարի փողոցն ալ կանուխկեկ լուռ եւ անմարդի կ'ըլլայ: Իրիկուան սեւ ու տխուր քօղն ամէն դին պատելու սկսածին պէս, ամէնքն իրենց բնակարանը կը փութան. դռները կը գոցուին, վարագոյրները վար կ'առնուին: Ճամբաներուն վրայ հազիւ երբեմն արտաքոյ կարգի պատճառով մը դուրս մնացող անձինք կը տեսնուին, որոնք փութով իրենց բնակարանը կ'աճապարեն:

Ասանկ աճապարողներէն մէկը՝ վերոյիշեալ ճամբուն գրեթէ ծայրը շինուած տուն մը կը հասնի, որն որ դստիկոն մը միայն ունէր: Պղտիկ բանալիով մը դուռը կը բանայ, եւ քիչ մը ժամանակ տկար լուսով մը, որն որ դրսէն կրնար նշարուիլ, գետնայարկին ամէն կողմը կը պտտի, իբր թէ երեկոյեան վերջին զննութիւնն ընելու համար:

Եթէ մէկը կարենար ճրագին ետեւէն երթալ, կը տեսնէր իսկզբան սրահ մը շքեղ կարասիներով զարդարուած, ետքէն գրասենեակ մը՝ որուն փայլուն կաշուով ու վրան ամենեւին բիծ չունեցող գրասեղանը յայտնի կը ցուցնէր որ զարդի եւ ոչ թէ գործածութեան համար է. վերջապէս նեղ սանդուղ մը, որն որ պառկելու խուց մը կը տանէր, ուր լոյսը կեցաւ: Հոն գետնայարկին փառաւորութիւնն ալ չէր նշարուեր, այլ աչքի զարնող չքաւորութիւն մը: Ցած ու առանց վարագոյրի անկողին մը, որն որ գոյնը նետած կտաւով մը ծածկուած էր, քանի մը յարդէ ակօռներ, չին սեղան մը, նոյն խցին բովանդակ կահ կարասիքն էր: Այս ամենայն հոն բնակողին խիստ չքաւորութեան մէջ

ըլլալը կը ցուցնէր. որովհետեւ ինչպէս հասարակօրէն կը հանդիպի, ասանկ մարդիկ կը սխիւն անձին հարկաւոր բաները զանալ, որպէս զի աս կերպ խնայութեամբ կարող ըլլան վարդարուիլ եւ ցոյց ընել:

Այսպիսի վիճակի մը մէջ կը գտնուէր Փելիքս Ֆուռնիէ, որն որ նոյն ատեն Ռեզերվուար փողոցին միագոտիկոն տունը կը բնակէր: Ասիկայ իր հօրմէն իրեն ինկած փողքիկ ժառանգութեան մեծ մասովն երկայն ատեն ուսում սորվելէն ու բժշկութեան վկայական ընդունելէն ետեւ, սարկին մնացածն ալ ստիպուած էր տունը հարուստ եղանակաւ զարդարելու գործածել, որպէս զի ուրիշներուն առջեւը համարում ստանայ: Աս առերեւոյթ փառաւորութեան տակ՝ խիստ մեծ զրկումներ կրելով, յաջող ապագայի մը կը սպասէր:

Գրեթէ տարի մը կար որ Աերսայլ կը բնակէր. բայց ինչ օգուտ, ունեցած քիչ մը ստակն ալ երթալով կը սպառէր եւ բաղձացած երջանիկ օրուան ծագիլը չէր տեսներ: Խեղճը շաբթէ շաբաթ, ամէն ամիս յաջող հետեւանքի մը կարօտութիւնն աւելի կը զգար: Ստոյգ է՝ զինքը ճանչցողները մեծ համարում ունէին անոր. հմտութեան, փութիւնն եւ փափուկ խղճմանաց վրայ. բայց ասկից իրեն շահ մը չէր ըլլար: Վերջին ժամանակները շատ ետեւէ ինկած էր՝ որ տեղւոյն նորաշէն անկեւանոցին մէջ բժշկի պաշտօնը ձեռք ձգէ: Բայց դժբախտութեամբ աս ալ յաջողած չէր. որովհետեւ անոնք՝ որոնցմէ օգնութիւն մը կրնար յուսալ, ազդեցութիւննին օտարներուն համար չէին ուզեր բանեցընել: Ասով ան եղաւ որ ուրիշ հետամուտ մը ընտրուեցաւ:

Աս ետքի անյաջող փորձն անոր սրտին տխրութիւնը կրկնապատկած էր: Ուստի եւ իր պառկելու խցին խեղճութիւնը դիտելէն ետքը, պատուահաններէն մէկուն մօտիկցաւ, եւ գլուխը բազկացը վրայ կռթնցնելով՝ խորունկ ու յուսահատական մտածութեանց մէջ ընկղմեցաւ:

Մեր բժշկին կեցած պատուահանը բակի մը վրայ էր, որուն ծայրը չին ու պատերը ձեղքուած

տնակ մը կար, ուր Տիւրէ անունով մէկը կը բնակէր: Աս վերջինը՝ որն որ ատենօք գոնապէս եղած եւ իր ազահանութեամբը դրացիներուն խիստ ծանօթ էր, նոյն երկու տներուն եւ անոնց կից եղող երեսի վրայ ձգուած պարտեզը մը տէրն էր: Իր տունը հոգացողն էր աղքատ աղջիկ մը, որուն կնքահայրն եղած եւ ծնողաց մեռնելէն ետքը քովն առած էր: Աս կերպով՝ բարերարութեան պատուակին տակ, առանց դանգ մը վճարելու՝ իրեն ծառայող մը դառնալ էր:

Նոյն աղջիկը, որուն անունը Վարդուհի էր, երախտագիտութեամբ իր կնքահօրը կամաւոր աղքատութեան մասնակից կ'ըլլար, եւ անցուցած աս խիստ վիճակին մէջ միշտ ուրախ զուարթ էր: Թէպէտ պղտիկուց խիստ քիչ բան սորված էր, բայց ունեցած քանի մը գրքերը միօրինակ կարդալով եւ ժիր մեղուի մը պէս անոնց մէջի բարի բարի հիւսկութեամբ ծծելով, ժամանակն օգտակարապէս կ'անցընէր եւ բաւական տեղեկութիւն կը ստանար:

Փեղիքս Գուռնիէ իր բնակութիւնը նոյն տեղը հաստատելէն ետքը, Վարդուհիյն կարդալու շրջանը քիչ մ'աւելի ընդարձակած էր: Երիտասարդն իր գրատան մէջ գտնուած ընտիր մատենագիրներէն մէկ քանին անոր կարդալու կու տար, որով սկսան իրարու հետ բարեկամական յարաբերութիւն ունենալ:

Ինչպէս ըսինք, մեր երիտասարդ բժշկին տխրութիւնը քանի մ'օրէ վեր սաստկացած ըլլալով, Վարդուհիյն հետ ամենեւին տեսնուած չէր: Վերջիշեալ իրիկունը պատուհանին առջեւը կեցած ժամանակը զինքը տեսաւ որ աճապարելով մը իր բնակարանին կողմը կու գար: Բակին կողմի պղտիկ դրան մօտիկցած ատենը, գլուխը վեր վերցուց, ճանչցաւ զՊարոն Գուռնիէ, իրեն նշան մ'ըրաւ եւ քանի մը բառ զրուցեց, բայց անանկ որ երիտասարդը չլսեց: Բժիշկն աւաճապարեց դուռը բացաւ:

Վարդուհիին խիստ յոգնած էր եւ սովորականէն աւելի գոյնը նետած: Այս ամենայն երիտասարդին մտադրութիւնը գրգռեցին:

— Ի՞նչ է, ի՞նչ ունիք:

Վարդուհիին՝ որ շարժած ու խռոված կ'երեւար, Թողութիւն ըրէք... պատասխանեց. կ'ուզէի...: Չեզմէ մեծ շնորհք մը խնդրելու եկած եմ:

— Ըսէք, ի՞նչ բանի մէջ կրնամ ձեզի օգտակար ըլլալ:

— Ըսածս ինծի համար չէ, այլ կնքահօրս համար: Շաբթի մը վեր անհանգիստ է, երթալով կը տկարանայ: Աս առտու ալ անկողնէն ելաւ. բայց քիչ մը յառաջ պառկելու վրայ եղած ատեն, մարեցաւ...:

Հիմայ կ'երթամ զինքը կը տեսնեմ, ընդմիջեց բժիշկը, դէպ ի յառաջ քայլ մ'առնելով: Վարդուհիին ձեւ մ'ընելով զինքը ետ կեցուց: Ո՛հ, Աստուած

իմ, Թողութիւն ըրէք, ըսաւ Թողութիւն մը... բայց կնքահայրս երբեք բժիշկ կանչել չ'ուզեր:

— Հոգ մ'ընէք, ես իբրեւ գրացի կը ներկայանամ:

— Ուրիշ պատճառ մը բերելով, այնպէս չէ... օրինակի համար, կրնաք երթալ իբրեւ ախոռին եւ կառք պահելու տեղւոյն դիմը հարցնելու. երկանիւ կառք մը գնելէն ետեւ, երկուքն ալ հրամանոցը հարկաւոր կ'ըլլան:

Աս խօսքին երիտասարդը սրտին մէջ տխրութեան զգածում մ'իմացաւ: Որովհետեւ իր ցնորիցն առջի օրերը, աս ապագայ յուսովն սկսած էր զուարճանալ եւ Վարդուհիյն ալ հաղորդած էր:

Լաւ է, ըսաւ կտրուկ կերպով մը: Եւ բնակարանին դուռը գոցելով, աղջկան ետեւէն գնաց՝ մինչեւ Տիւրէին փրկած տունը: Վարդուհիին իրեն աղաչեց որ քանի մը վայրկեան դրան քով սպասէ եւ ետքէն ներս մտնէ, որպէս զի կնքահօրը կասկածելու առիթ չտրուի:

Երիտասարդը սեամբին վրայ կեցաւ, եւ լսեց որ հիւանդը Վարդուհիյն հետեւեալ հարցումներն ըրաւ. Պարտեզին դուռն աղէկ գոցուած է, կրակը մարած է, գոյլը ջրհորին մէջէն դուրս հանուած է: Աս ազահի մը սովորական հարցումներուն՝ աղջիկը շուտ մը հանդարտեցուցիչ պատասխաններ տուաւ: Սակայն ծերոյն միջահատեալ ու տկար ձայնը բժշկին վրայ մեծ տպաւորութիւն ըրաւ: Ուզեց մէկէն ներս մտնել, այցելութեան գալու պէս. բայց խուցը պատող միտութիւնը զինքը ետ կեցուց:

Գոնապանին տունն ու պառկած խուցը լուսաւորողն էր՝ ճամբուն վրայ եղած կանթեղը. որուն աղօտ լուսովն իր խուցը պատող գիշերային խաւարը, տեսանելի խաւարի կը փոխուէր, եթէ աչքը նոյնին վարժէր:

Հիւանդն անմիջապէս իր վարձաբնակը ճանչցաւ, եւ գլուխը վեր վերցնելով՝ արմուկին վրայ կրկնութեամբ:

Բժիշկը, գոչեց ինք իրեն ճիգ ընելով. կը յուսամ որ ինծի համար չէ: Զինքը կանչած չունիմ, արդէն աղէկ եմ:

Անոր համար ալ իբրեւ բժիշկ եկած չեմ, այլ իբրեւ վարձաբնակ, պատասխանեց Գուռնիէ, որն որ խաբխարելով անկողնոյն կը մօտիկնար:

Իբրեւ վարձաբնակ, կրկնեց ծեր գոնապանը, ուրեմն բնակարանին վարձքը հատուցանելու համար: Չէի գիտեր որ վճարման ժամանակն եկած է...: Անանկ է նէ, ստակ կը բերէք...: Վարդուհի, ճրագ մը վառէ, շուտ ըրէ:

Թողութիւն ըրէք, ըսաւ երիտասարդը, որն որ նոյն ատեն Տիւրէին անաբըը հասած էր, վարձքը վճարելու դեռ շատ ժամանակ կայ. միայն կ'ուզէի գիտնալ որ եթէ պէտք ունենամ, կառքի եւ ձիու մը համար կնքի տեղ մը կրնամ գտնել:

Այ, խնդիրն ան է, ըսաւ ծերը. լաւ է, լաւ: Մ'աղաչեմ նստէիք: Վարդուհի, ճրագի կարօտութիւն չունինք. առանց լուսոյ աւելի աղէկ կրնայ խօսուիլ: Բուսաջուրս տուր:

Աղջիկը գաւաթ մը բերաւ, զորն որ հիւանդը շուտ մը սաստիկ անյագութեամբ պարպեց, ուստի տենդ ունենալը յայտնի կ'իմացուէր:

Բժիշկն իրեն հարցուց թէ պոսպէս սիրով խմած բանն ի՞նչ է:

Սովորական դեղս, պատասխանեց հիւանդը, աւելուկի ջուր է. ձեր պլեւայլ դեղերէն աւելի առողջարար է. աս ալ կայ որ ամենեւին բան չ'աթեր, հապա բոյսը ժողովելու համար քիչ մ'աշխատելու է:

— Պա՛ղ կը խմէք:

— Վառուած կրակ չպահելու համար. կրակը զիս անհանգիստ կ'ընէ . . . . . մէկալ կողմանէ փայտն արտաքոյ կարգի սուղ է: . . . . . Եթէ մարդ կ'ուզէ որ իր չափաւոր եկամուտն իրեն բաւէ, հարկ է որ խնայութիւն ընել գիտնայ: Չեմ ուզեր Մարդուս անուգամին պէս ընել, որուն վրայ՝ ունեցածս չունեցածս կորսնցուցի:

Մարդուս ըսածը՝ մեր ծեր ագահին սնանկացած պարտապանն էր: Թէպէտ Տիւրէ մինչեւ վերջին դանգն ալ ետ առած էր, սակայն անկէ ետեւ միշտ նոյն բանը կը կրկնէր, թէ Մարդուս կործանմանս պատճառ եղաւ:

Պարոն Ֆուռնիէին աշուրները կամաց կամաց մթութեան վարժելով, սկսաւ հիւանդին երեսը պատող տենդի կարմիր բծերը տեսնել: Խօսելը շարունակելով՝ ձեռուրներէն մէկն առաւ շօշափեց, եւ տեսաւ որ խիստ տաք է. դժուարաւ շունչ առնելն ալ լսելով, համոզուեցաւ որ հիւանդն իր իսկզբան կարծածէն խիստ ծանր է: Ուզեց զննքն ալ նոյնին մտադիր ընել, որպէս զի պոսպէսով դեղ առնելու յորդորուի. բայց Տիւրէ վարձու տալու ակոռին մանրամասն ստուգադրութեան զբաղած, ուրիշ բանի ամենեւին միտ չէր դնէր:

Սակայն ձայնը՝ որն որ քանի մը վայրկեանէ վեր երթալով կ'ընդհատէր, մէկէն ի մէկ կարեցաւ: Բժիշկն պլայլած՝ վրան ծռեցաւ, եւ աղջկան կանչեց որ ճրագ մը բերէ: Նոյն միջոցին ինք ծերին գլուխը վեր վերցնելով, տեսաւ որ մարած է, եւ միշտ վրան կրած աղբն անմիջապէս հոտուրտալ տալով, խելքը դլուխը բերաւ:

Վարդուհի նոյն միջոցին վրայ հասաւ: Տիւրէ աշուրները քիչ մը բացաւ, ձեռքն երկնցուց, ուզեց խօսիլ. բայց խառնաշփոթ ձայնիւրէ զատ բան չլսուեցաւ: Աղջիկը հասկնալու համար իրեն որ մօտիկցաւ, հիւանդն յուսահատական ճիգ մ'ըրաւ, գլուխը վեր վերցուց եւ ճրագը փշելով՝ մարեց:

Բայց նոյն կարճ միջոցին մէջն ալ բժիշկը յայտնապէս տեսած էր որ հիւանդը շուտ օգնութեան կարօտութիւն ունի. ուստի ելաւ գնաց՝ ապսպրելով որ

հանդարտ կենայ, եւ խոստանալով որ իր խնդրոյն վրայ խօսելու համար ուրիշ անգամ կու գայ:

Վարդուհին երիտասարդին հետ դուրս ելաւ, եւ անձկութեամբ մը հարցուց, թէ կնքահօրը վիճակն ի՞նչպէս է:

Հիւանդութիւնը խիստ դէշ նշաններ կու տայ, պատասխանեց Ֆուռնիէ: Հիմայ դեղագիր մը կը գրեմ. շուտ մը կատարելու նպեցէք:

Դեղն կարօտութիւն կայ, կրկնեց աղջիկն անհանգստութեամբ մը:

— Այո՛, բաւական է որ տոմսակս դեղավաճառին ներկայացընէք, դեղերն անմիջապէս կ'ընդունիք:

Աս խօսքին վրայ Վարդուհի քիչ մը շփոթած երեւցաւ, որուն պատճառն երիտասարդը գուշակեց:

Ստըկին վրայ ամենեւին անհանգիստ մ'ըլլաք, շարունակեց. իմ կողմանէս կը տրուի, ետքէն Տիւրէին հետ ամենայն ինչ կարգի կը դնենք:

Ո՛հ, շնորհակալ եմ, Պարոն, ըսաւ աղջիկը՝ որուն աշուրներուն վրայ երախտագիտութիւնը կը փայլէր. բայց կը վախնամ որ կնքահայրս չմերժէ, մտածելով որ անոնք օր մը պիտի վճարուին: Անոր համար եթէ հրաման կու տաք, ըսեմ որ . . . . . ամենայն ինչ հրամանքնիդ . . . . . ձրի հոգացած էք . . . . . ստուգիլ կ'ըսեմ որ մը աշխատութեանս վարձքովը ձեզի ամբողջը կը հատուցանեմ:

Այնպէս ըլլայ, ըսաւ Ֆուռնիէ, որուն սիրտը՝ մատաղ աղջկան շփոթութեան ու անձկութեան վրայ ցաւ կ'իմանար:

Եւ որպէս զի Տիւրէ բոլորովին ապահով ըլլայ, զաղջիկն անոր քովը խրկեց, եւ դեղն ինք անձամբ գնաց բերաւ:

Հաղիւ շատ անգամ կրկնելէն ետեւ, որ տրուած դեղերը դրացւոյն կողմանէ եղած պարգեւ մըն է, Վարդուհին զծեր ագահը կրցաւ համոզել որ խմէ:

Պէտէ շարունակուի:

Մ Բ Ո Ր Ե Ս Տ Ա Վ Ա Ն

Անցեալ տարուան Դոնտոնի համաշխարհակումն ուրուեստից տեսարանին վրայ ընդհանուր տեսութիւն:

Լսկէ կ'անցնինք քսանուվեցերորդ բաժինը, որն որ կը բովանդակէր կաշի, թամբարարի գործուածքներ ու ձիու սարք: Աս բաժինը շատերուն կարծածէն աւելի ծանրակշիւ ու հետաքրքրական է, վասն զի կաշու գործածութիւնը հիմայ արտաքոյ կարգի է, թէպէտ եւ անոր տեղը բունող զանազան նիւթեր ալ գտնուած են: Գաղղիա իր 59 հանդիսահաններով, որոնց մեծ մասը Փարիզէն էին, աս բաժինն մէջ շատ շքեղ ու փառաւոր օրինակներ հանդէս հանած էր, գլխաւորաբար վարպետ գործուած հորթու կաշիներ, փայլուն կաշի եւ գերազանց ձիու սարք. Ալճէրիէն ալ հորթու եւ փայլուն կաշու շքեղ օրինակներ խրկուած էին: Բայց

ամենէն առատ օրինակներ տեսքի հանած էին Անգղիայի գրեթէ 137 հանդիսահանները: Ասոնց հանգէս հանած նիւթերուն մէջ գլխաւորաբար աչքի կը զարնէին Արեւելեան Հնդկաստանի ոչխարի կաշին, կազմարարութեան կաշիները, ներկուած ու ռսկեզօծուած զարդու կաշիները, Գորտուանն ու մագաղաթը: Զիւր վերաբերեալ սարքերու մէջ Անգղիայի թամբագործութիւնն անգերազանցելի է, Անգղիայի թամբերն աշխարհքիս ամենէն ընտիրները ճանչցուեցան: Աւստրիա ստորին կարգի կաշիէ գործուածքներ շինելու մէջ շատ յառաջ գացած չէ. բոլոր տէրութեան մէջ մի միայն անուանի գործարան ունի, որն որ տարին 100,000 հորթու կաշի, եւ հասարակ գործածութեան համար ուրիշ զանազան տեսակ կաշիներ կը պատրաստէ: Մեծ մագաղաթութիւն գրգռեց Մաճառաստանէն եկած արծաթապատ փառաւոր թամբ մը: Պերլինէն՝ Գլայսդ անուն գեղավաճառին գտած նոր գիւտովը պատրաստուած կաշի մը խրկուած էր, որն որ հասարակ կաշւոյն կրկին հաստատութիւնն ունէր: Սպանիա անտալուզեան ձիու սարք եւ Սէվիլեա քաղաքէն շալլէն (chagrin) ըսուած կաշին խրկած էր. աս ետքինը նոր ու թարմ, ըստ մեծի մասին իշու մորթէ կը շինուի, որուն վրայ պզտիկ կլոր հատեր զօրաւոր կը շփուին եւ չորնալէն ետքը մէկդի կ'առնուին: Յառաջագոյն կը կարծէին, որ շակրէն ըսուած կաշին ձիւ մը մորթն է: Սպանիա հիմայ կաշի շինելու արուեստին մէջ շատ ետ գացած կ'երեւայ. վասն զի յառաջագոյն կաշեգործութեան բուն հայրենիքն էր, եւ Մաւրիտանացիք կաշի շինելու արուեստը շատ աղէկ գիտէին. ասկից առնուած է նաեւ Մարքին (maroquin) ըսուած կաշւոյն անունը:

Շատ բազմազան էր քսանութեաներորդ կամ զգեստեղինաց ու ամէն կերպ ազանեւեաց բաժինը: Ասոր ամէն մէկ մասին վրայ ընդարձակ գրելու համար երկայնաձիգ հատուածներ, մանաւանդ թէ ամբողջ հատոր մը հարկաւոր կ'ըլլար. ուստի եւ հարկ է որ միայն ամենէն աւելի աչքի զարնող իրերը յիշատակելով շատանանք: Հոս ամենէն յառաջ Աւստրիայի բաժնին մէջ՝ դիմացնիս կ'ըլլէ արեւելեան գլխու ծածկոյթը, այսինքն ֆէշ: Թէ այսպիսի շինին ու ստորին վաճառականութեան նիւթ մը, որչափ մեծ ծանրակշռութեան կրնայ հասնիլ, յայտնի կը ցուցնէ Վիւրթ ու Վուրթ գործապետներուն Պոհլմիայի Սդրաքովիչ քաղաքն ունեցած գործանոցը: Աս գործանոցը 1200 գործաւոր կը զբաղեցընէ եւ ամէն տարի 500,000 ֆիորին արժէքով 1,200,000 հատ ֆէշ կը պատրաստէ, որոնք արեւելք, Մարոկոյ, Ալիւրիկէի ծովեզերքներն ու ներքին կողմերը կը խաւրուին: Աս ստոյգ է որ հիմաւուան ժամանակս ամենէն աւելի տարածուած գլխու ծածկոյթը ֆէշ ու փաթթոցն է: Ասոնցմէ բոլորովին տարբեր տեսք մ'ունենին, Ռուսաստանի բաժնին

մէջ, պարսկական ու գիրկեշեան թաղիէ խոյրերը՝ իմերիդեան, Պուխարայի, Հայոց ու Չէրքէշներու արտաքոյ կարգի մեծութեամբ մորթէ գդակները, որոնք ըստ մեծի մասին գառնուկի մորթէ կը շինուին. ասոնց քով կրնանք դասել նաեւ Սամյետներու կաշւոյ շերտերէ շինած կանանց գլխու զարդերը: Հասարակ եւրոպական գլխարկներու մէջ թէ չքեղութեան եւ թէ ճարտար գործուածքին կողմանէ առաջին կարգը կը բռնեն Գաղղիայիներն եւ ի մասնաւորի Փարիզիները: Յարգէ գլխարկներն իսկ մարդ Խտայիայի բաժնին մէջ պարապ տեղ կը վիստէր. նոյնին վաճառականութիւնն ալ հիմայ Գաղղիացուց ձեռքն անցած է: Զգեստեղէններու մէջէն կը յիշատակենք միայն Էլզինկէր Վիէննացւոյն ջրախիտ հագուստը, որն որ բոլորովին նոր կերպով շինուած է. Բորդուկալէն խրկուած Կուինէյի հալուէ ծառին մազմուկներէն շինուած կանանց վերարկուն: Ձեռնոցներու մէջ իրարու հետ կը մրցէին Փարիզ, Վիէննա եւ Վալէն: Նէպոլիս ալ գեղեցիկ ու աժան ձեռնոցներ կը մատակարարէ: Բազմաթիւ օրինակներով ներկայացուած էին նաեւ ոտքի ամանները, Հոլանտիայի սանտալներէն սկսեալ՝ մինչեւ Փարիզի տիկնանց բարակ մետաքսեայ մուշակները: Հողաթափ շինելու արուեստին մէջ ալ հիմայ մեծ յառաջագիմութիւն եղած է: Հողաթափին վերի երեսին կաշին կարելու մեքենայով կը կարուի, տակի կռուկն ալ պտուտակներով վրան կը հաստատուի, ինչպէս յայտնի կը ցուցնեն ի մէջ այլոց Պուշ Վիէննացւոյն հանգէս հանած գերազանց օրինակները:

Ասով քսանութեաներորդ բաժնին ըստ բաւականին սպառած կը համարինք, ուստի եւ կ'անցնինք քսանութեաներորդ բաժնին, որուն մէջն էին թուղթ, թղթեայ եւ խաւքարտեայ գործուածք, գրելու կազմածք, տպագրութիւն եւ կազմարարութիւն: Հոս ամենէն յառաջ յիշատակուելու արժանի է Աւստրիայի արուեստից տեսարանին ցանկը, որն որ եղիպտացորենի տերեւներէ ու կոթունէ շինուած թղթի վրայ տպուած էր: Կ'երեւայ որ լաթէ շինուած թուղթը հիմայ Եւրոպայի պէտքը չիկրնար գոցել, ուստի եւ անոր տեղը բռնող ուրիշ նիւթերէ շինելու փորձեր կ'ըլլուն: Աւստրիայի բաժնէն կը յիշատակենք նաեւ քնէփիէր Վիէննացւոյն գունաւոր թղթերը, Զամարսքի ու Տիթմարշ տպագրապետներուն տպագրութեան շքեղ օրինակները, Հապէնիսդ, Պուքէր, Նայման ու Ռոլլինկէր կազմարարներուն գործերը, եւ առանձինն ետքինին հսկայագործ մէկ գիրքը, որն որ 16 քառակուսի ոտք շրջապատ ունէր: Նոյնպէս Գերմանիա աս բաժնին մէջ ըստ բաւականին աղէկ ներկայացուած էր. շատ մեծ ցոյց ըրին Ռայխարտ Պերլինցւոյն երփնագրով վիմագրութեան օրինակները, նոյնպէս իբրեւ զարմանալիք կը նկատուէին Տրէզուէնի արքունական հիմնարկու-

Թեան նեղագրական (sténographique) տպագրութեան օրինակները: Սակայն ամենէն աւելի մեծ զարմանք պատճառեց Վէօլբէր Վիլհելմի մեկնումը փայտէ շինած թուղթը: Աս գիւտով եղած փորձերը մեծ յաջողութիւն գտան եւ հիմայ փայտէ տպելու եւ գրելու ընտիր թուղթ կը շինուի. նոյնպէս տարա- կուսի տակ չիճգուիր որ կաղամախի ու շոճի ծա- ուերուն սղոցածը՝ թուղթ շինելու համար գործա- ծուած նիւթերէն ամենէն աղէկն ու աժանն է: Գաղղիայի ու Սպանիայի վաճառականութեան մէկ մասը կը կազմեն գլանիկի (սփլէրիկ) թղթերը, որոնք մեծ քանակութեամբ արեւելք կը խաւրուին: Ան- գղիայի բաժնին մէջէն միայն ճաբոնի թղթերու ժողովածոյքը կը յիշատակենք: Ինչպէս ծանօթ է, ճաբոնցիք ամէն բան, պատուհան, թաշկինակ, ծած- կոց, հովանոց, կանթեղ, հովահար, հողաթափ ու գլխարկ՝ թղթէ կամ խաւաթղթէ կը շինեն. ասկէ զատ նաեւ գրելու թուղթ ունին: Աս թղթերը կըր- թեալ Եւրոպայի մէջ չգտնուելու կատարելութիւն մ'ունին, որուն պատճառը՝ թուղթ շինելու համար գործածուած մեղի անծանօթ նիւթերն են: Սակայն եւ այնպէս զարմանալի բան է, որ ճաբոնցիք մա- գաղած շինելու արուեստն Եւրոպացիներէն յառաջ գիտէին:

ԱՌԵՐՏԲԱՐԱՆ

Հարաւային սրտոյններ. — Զ. Արմաւ:

Արմաւը (խուրմա) արմաւենւոյն (Poenix dactylifera) պտուղն է: Աս ծառին հայրենիքը՝ հիւսիսային Ափրիկէ է. սակայն հարաւային Պարսկաստան, Ասորիք, Արաբիա հարաւային Սիկիլիա ու Սպանիա ալ կը մշակուի: Ար- մաւենին 60—80 ոտք բարձրութեան կը հասնի եւ ա- մենեւին ձիւղ չունի, մինակ 40—80 փետրաման, 8 մինչեւ 10 ոտք երկայն տերեւներ ունի, որոնք թափ մը կը ձեւացնեն: Արմաւենին երկու տեսակ է, Արական ու Իգական: Արական ծառը՝ 6—8 մեծ փունջ ծաղիկ կու տայ. ամէն մէկ փունջը՝ 12,000 ծաղիկ կամ կոկոն, եւ իւրաքանչիւր կոկոն՝ 6 փոշոյ անօթ կը բովանդակէ: Իգական ծառն ալ այնպիսի ծաղիկանց փնջեր ունի, ու- ընց ամէն մէկ կոկոնը 3 կնիք կ'ունենայ: Արական ծառն ամենեւին պտուղ չիտար. սակայն իգական ծառերու քով պէտք է որ արական ծառեր ալ գտնուին, որպէս զի ասոնց ծաղիկանց փոշին՝ իգականին ծաղիկներուն վրայ իյնայ ու բեղմնաւորին: Իգական ծառն առանց արա- կանին պղտիկ պտուղ կու տայ:

Արմաւենին 30 տարի աճելէն ետեւ 70 տարի 15—20 փունջ կամ ողկոյղ պտուղ կու տայ: Աս ողկոյղ- ներն իսկզբան երկու ոտք երկայն փեճեկի մէջ կ'ըլլան, Մարտի մէջ փեճեկին պտուղնով դուրս կ'ելլեն, եւ մինչեւ որ կատարեալ հասունանան՝ 6 ոտք կ'երկրնան: Իւրաքանչիւր ողկոյղ՝ 80 կոթուն, եւ ամէն մէկ կոթուն

30 արմաւ կ'ունենայ, այնպէս որ յաջող տարիները՝ ողկոյղ մը 2400 հատ կու տայ: Արմաւն Օգոստոսի մէջ կատարեալ կը հասունայ. սակայն պահելու համար՝ չհասած կը քաղեն, եւ վրայէ վրայ դիզելով՝ արեւուն առջեւ կը տարածեն, որ կատարեալ հասնի ու չորնայ, որով ար- մաւն երկայն կը դիմանայ:

Առուտուրի մէջ հետեւեալ արմաւի տեսակները կը տեսնուին:

1. Արաբիայի ու Պարսկաստանի մէջ Ատճուէ բու- աճ տեսակը, ծառին վրայ կատարեալ հասած, կակուղ ու գեղեցիկ կարմիր գոյնով արմաւն է, զորն որ կոչուիւն- ըրու մէջ կը ճգմեն ու զանգուած մը կը դարձնեն. այս- պիսի զանգուած մը 2 կենդինար կը կշռէ:

2. Գունուղէն՝ Մարսիլիա, Ճենովա ու Վենետիկ քաղաքներուն վրայէն եկած արմաւը, մանաւանդ Ար- քայական արմաւ բուսածը (Dattes royales), ամենալաւ տեսակն է:

3. Եգիպտոսէն ու Ասորիքէն առատ արմաւ կու գայ, բայց յաճախ հին, թարշամած ու որդէ վնասուած կ'ըլլայ:

4. Սպանիայի արմաւը՝ Ափրիկէի տեսակին մեծու- թիւնն ու անուշութիւնը չունի:

Տաճկաստանի ու բովանդակ արեւելքի մէջ սեւ արմաւի վաճառականութիւնը շատ տարածուած է:

— Ընտիր արմաւը՝ թարմ, մատ, հիւթեղ, քիչ խորշոմած, փայլուն դեղնի զարնող գորշ գոյնով, անոյշ, ախորժահամ եւ բարակ կեղեւով հատեր պիտի ունե- նայ, ու որդէ կերուած պիտի չըլլայ:

— Նուպիայի մէջ՝ արմաւէն տեսակ մը թանձր, անոյշ ու հաճոյական ճաշակով դինի (ամբարաօղի) կը հանեն, որն որ տարի մը մինակ կը դիմանայ:

Ի. Շագանակ:

Շագանակը (խեւանէ) բուն շագանակենւոյն (Cas- tanea vesca) պտուղն է: Աս ծառին սկզբնական հայրե- նիքը կ'երեւայ որ Ասիա եղած ըլլայ. սակայն հիմայ Բորգուկալ, Սպանիա ու Իտալիա անտառներ կան: Շա- գանակենին 50—70 ոտք բարձրութեան կը հասնի. 5—8 մատ երկայն եւ 2½—3 մատ լայն, նիզակածեւ, սրածայր, վերի կողմը փայլուն կանաչ, իսկ վարի դին բաց կանաչ գոյնով տերեւներ ունի: Հռչակաւոր է Իզնա լեռան վրայ եղած շագանակենին, որուն շրջապա- տը 204 ոտք է:

Եւրոպա առեւտրի մէջ տեսնուած շագանակն ըստ մեծի մասին հարաւային Գաղղիայէն ու Իտալիայէն կու գայ: Անուանի է Վիոնի ու Բրովանսի Ս. Գրորի (St. Tropes) շագանակը: Աս վերջինն երեք տեսակ ունի. Հաուարակ շագանակ (Châtaignes communes). գեղեցիկ շագանակ (Châtaignes belles) ու ամենագեղեցիկ շա- գանակ (Pasebelles): Ամենագեղեցիկն, ընտրուած մեծ հատեր ունի, որոնք երբեմն չորս լոթէն աւելի ծանր կ'ըլլան: Երեւելի է նաեւ Գոսգանայի շագանակը. Ստո- բին շագանակը Պիլպայ, Պայոն, Պորոյ, Լիպուռն ու

Լիմոզեն քաղաքներէն, Ռենուսի գաւառներէն, Դիրոլէն, Մորաւիայէն ու Մաճառաստանէն կու գայ:

— Իտալիայի քանի մը գաւառներու մէջ շագանակն օրըստօրական կերակրոյ տեղ կը գործածեն. նմանապէս Իտալացիք շագանակէն տեսակ մը ալիւր կը շինեն:

— Շագանակը զով ու չոր տեղ պիտի պահուի. ապականածն ողջներէն միշտ զատելու է:

Ը. Եղջիւր.

Եղջիւր (սիւնի պոչիկ) եղջերենւոյն (Ceratonia siliqua) չոր պտուղն է: Աս ծառն Արեւելքի շատ կողմերը, գլխաւորաբար Պաղեստին, Ասորիք ու Նրեաէ, նմանապէս Յունաստան, Իտալիա, Սպանիա եւ այլն կ'աճի: Այնչափ առատ պտուղ կը բերէ, որ հասարակ ժողովուրդն ուտելէն զատ՝ զանազան անասնոց սովորական կերակրոյ տեղ կը գործածեն: Եղջիւրը 3—4 մատ երկայն եւ մէկ մատ լայն է. փայլուն մութ գորշ գոյն, գինւոյ եւ մեղրի նման ճաշակ, կարծր, տափարակ, ողորկ, արտաքուստ գորշ, իսկ ներսի գին ճերմակ գոյնով կուտեր ունի: Աս կուտերը տեսակ մը բմպէլէք շինելու կը գործածուին, նմանապէս եղջիւրի կուտէն առնուած է ոսկւոյ կերատ (xεράτιον, siliqua) չափը:

Եղջիւրը չհասած կը քաղեն. հասուննալու սեւ չորնալու համար արեւուն առջեւը կը տարածեն:

Առեւտրի մէջ տեսնուած եղջիւրը՝ ըստ մեծի մասին Նեապոլէն ու Սիկիլիայէն կու գայ: Արական եղջիւրը ըստաճը երկայն, գէր, մուտ հատեր, իսկ իգականը՝ պղտիկ, վախ ու կարծր հատեր ունի: Սիկիլիայէն եկած եղջիւրը՝ գլխաւորաբար Աւիւստա, Սիրակուսա ու Նոգոյ քաղաքներէն կը խաւրուի. իսկ Նեապոլէն եկածը՝ առաւելապէս Մոլայէն:

— Եղջիւրը շուտ կ'ապականի. անոր համար շատ մեկտեղ պէտք է գնել:

— Եղջիւրը գեղի տեղ ու տեսակ մը զօրաւոր օղի շինելու կը գործածուի:

Բ Ն Ա Պ Ա Տ Մ Ա Պ Ա Ն

Թողնոց գազանային թռուծիւնն ստանալը:

Ինչպատու մը՝ կենդանաբանական Պարբէլ անուն լրագրոյն մէջ ընտանի անասնոց եւ ի մասնաւորի ընտանի թռչնոց գազանային բնութիւնն ստանալուն վրայ շատ հետաքրքրական տեղեկութիւններ կու տայ:

Կան քանի մը կենդանիներ, որոնք բնութեան իւրենց ազդածէն տարբեր սնունդ կ'առնուն ու կը սիրեն, ինչպէս որ հարկաւորութիւնը կամ դէպքը յառաջ կը բերէ: Բայց գլխաւորաբար ան կենդանիներն այսպէս կ'ըլլան, որոնք իրենց ազատութիւնը կորսնցուցած՝ մարդուն հետ ընկերակցութեան մէջ կ'ապրին: Այսպէս երիտաւորութեանն ատեն, կը պատմէ վերոյիշեալ բնապատուի, եղեւին ծառերով շրջապատուած տեղոյ մը մէջ ազատ թռչող զանազան տեսակ թռչնոց բազմութիւն

մ'ունէի, որոնց մէջ թխկատար մ'ալ կար: Երբ որ ճամբորդութեան մը պատճառաւ տնէն տանսուհինք օր հեռանալով, նոյն թռչունն իմ իրեն սովորաբար տուած որդերս, մի կտորներս ու ընկղզս չընդունեցաւ, այլ միայն գարւով շատանալու հարկադրեցաւ, ասոր վրայ ան աստիճանի նեղացաւ, որ առտու մը կարմրալանջի մը վրայ յարձակեցաւ սատկեցուց, եւ ըղեղէն սկսեալ՝ ամբողջ կերաւ լմնցուց: Անկէ ետեւ խիստ առատ կերակուր ընդունած ատենն ալ՝ միւս թռչուններուն վրայ կը յարձակէր. չեմ տարակուսիր որ եթէ զինքն ազատ թող տայի, նոյն չար սովորութիւնը միշտ յառաջ կը տանէր:

Նոյնպիսի դէպք մը կը պատմէ պապիկայի մը վրայ: Ճաւա կղզւոյն կենդանաբանական մէկ պարտեզը, Մուրգեան կղզիներէն՝ բաց ի զանազան թռչուններէ՝ կարմիր կատարով գեղեցիկ սեւ պապիկ մ'ալ ընդունեցաւ: Տնկաբանական պարտեզին մէջ զանազան օտար երկիրներու կենդանիներ եւ թռչուններ կային, եւ 10 ոտք երկայն ու 3—4 ոտք լայն վանդակի մէջ զանազան թռչուններ ու կապիկներ կը գտնուէին. բաց ասկից՝ գետնի տակ ծակերու մէջ բազմաթիւ ծովու խողովներ ալ կային: Անգամ մը նշմարեցի, որ ասանց՝ գլխաւորաբար ձագերուն թիւն երթալով կը նուազի, սակայն գոյլ չլրացայ գտնել: Աւերջապէս առտու մը խողովներէն մէկը փորը ճեղքուած՝ ծառի մը բունին տակը գտայ, եւ ծառին վրայ պապիկն թարած տեսայ: Տակաւին չէի ուզեր հաւատալ, որ պտուղ կերող թռչուն մը մասկեր ըլլայ. երբ որ անիկայ զինքն ապահով կարծելով, վար ցատքեց եւ ծովու խողովն ուտելու սկսաւ: Անմիջապէս զինքը բռնեցի եւ պատժոյ համար խցի մը մէջ փակեցի, ուր քիչ ժամանակ ետքը սատկեցաւ:

Ասոր վրայ կ'աւելցնենք, որ հոս միս ուտեն այնչափ զարմանալի չէ. վասն զի բռնուած պապիկները՝ շատ անգամ ասոր կը վարժին. այլ կենդանի անասուններու վրայ յարձակին ու մեռցնելը, որն որ կատարեալ գազանային բնութիւնն ստանալու նշան է: Ասոր բուն պատճառը կ'երեւայ որ անօթութիւնն ըլլայ: Ուստի աս սկզբաւ կրնանք մուկն իր ընկերակիցները ջնջելու գործածել: Երկու մուկ առանց կերակրոյ խցի մէջ փակելու ըլլանք, անօթութիւնը զերեք կը մղէ, որ անոնցմէ զօրաւորը՝ տկարագոյնը մեռցնէ ուտէ: Եթէ անկէ ետքը սպանող մուկն ազատ թող տանք, նոյն գազանային բնութիւնը կը պահէ եւ միւս մուկերը կը ջնջէ: Նոյնպէս մասկեր չեղող անասունները միս ուտելով բնութիւնին կը փոխեն կը վայրենանան: Արջու մը համար կը պատմէ Լիպիկ թէ քանի որ միայն հացով կը սնանէր, արտաքոյ կարգի հեղ ու ընտանի էր. իսկ ետքը քանի մը օր միս ուտելով՝ ան աստիճանի վայրենացաւ, որ եւ ոչ պահապանն առջեւը ապահով էր: Ծանօթ է նաեւ, որ խոզերուն գազանութիւնը միս ուտելով ան աստիճանի կը սաստկանայ, որ մինչեւ մարդիկներու վրայ կը յարձակին:

Մեր յառաջուան նիւթին գալով, վերոյիշեալ դէպքին նման դէպք մը անտառային բուի մը վրայ կը պատմէ Վուրմպախ երկրատէրը, որն որ չէ թէ միայն եր-

կայնժամանակեայ փորձառութեամբ թռչուններուն ապրելու կերպը գիտէր, այլ նաեւ իր պարտեզին մէջ թռչուններու ժողովածոյը մը կը պահէր ու կը դարմանէր: Աս թռչուններուն մէջ կար նաեւ զոյգ մը անտառային բուռ, որոնք քանի մը տարիէ վեր կաղնւոյ մը բնին խոռոչին մէջ իրենց բոյնը դրած էին, որով նոյն կողմերն աս օգտակար թռչունները սաստիկ բազմացան: Ասոնք միւս թռչուններուն ամենեւին վնաս չէին ընէր, այլ իրենց ձագերը մկերով, գորտերով եւ ուրիշ միջատներով կը կերակրէին: 1857—1859 տարիներուն չոր ամառներուն պատճառաւ գորտերը շատ նուազեցան, մկերն ալ բոլոր սպառեցան, որով բուռն ընտանիքն անօթութիւն կրելու ստիպուեցաւ: Սակայն ինչպէս ծանօթ է, թռչուն մը իր ձագերը պահելու համար անսովոր միջոցներու ալ ձեռք կը զարնէ: Աւտի եւ բուրձնոյն պարտեզին մէջ բազմաթիւ ծիծառներու բոյններուն մէջ գտնուող ձագերուն ճառագիւղէր ձայնէն գրգռուած, անոնց բոյնին մէջ կտուցով ծակեր բացին, եւ սկսան ձագերը մէկիկ մէկիկ հանել: Պր. Վուրմպախ ասիկայ իմանալով, անմիջապէս հրացանով գիւրենք զարկաւ մեռցուց, վասն զի փորձով գիտէր որ թռչուն մը մէջ մը բանի մը վարժեցնելու ետեւ, դժուարաւ կրնայ նոյն չար սովորութիւնը թողուլ:

Նոյն մարդն ուրիշ դէպք մ'ալ ագռաւի մը վրայ կը պատմէ: Պարտեզիս մէջ, կ'ըսէ, հինգ տարիէ վեր բարձր շոճի մը վրայ, զոյգ մը ագռաւ իր բոյնը կը դնէր: Ասոնք իրենց արտաքոյ կարգի մեծութեամբն ու ընտանութեամբը, ուրիշ ամէն ագռաւներէն կը զանազանէին: Առաջին չորս տարիներն իրենց վրայ բան մը չտեսայ, բայց 1859ին պաղ ու չոր գարնան, որ ժամանակ հասարակօրէն միջատ կերող թռչուններու համար արտաքոյ կարգի կերակրոյ պակասութիւն կ'ըլլայ, նախ եւ յառաջ կեռնելի ու ետքէն սարեկի եւ կտուաքաղի բոյները կործանած գտայ: Օր մը սարեկի մը կանչուողութեամբ լսեցի. եւ տեսնելով որ ագռաւներէն մէկը թարած է եղեւին ծառի մը վրայ՝ որուն վրայ բոյնը դրած էր, կարծեցի որ միայն ահրելի թռչնոյն մօտաւորութիւնն իրեն վախ կը պատճառէ, եւ անոր համար հոգ չըրի: Սակայն երբ որ երկրորդ օրը նոյն ծառին տակն եկայ, տեսայ որ սարեկին բոյնը կործանած, ծիւղերուն մէկուն վրայ կախուած մնացած էր: Այսու առիթով անոնք ինքի գողը բռնելու առաջնորդեցին: Ասոնց բոյներն ալ երեք անգամ հետզհետէ կործանուած էին, եւ ամէն անգամ ասան աւելի մօտ կը շինէին, որպէս զի կարող ըլլան ինքի պաշտպանութիւն գտնել. երրորդ անգամ ծիւղ պատուհանիս առջեւն եղող եղեւին ծառին վրայ շինած էին: Առտու մը կեռնելներէս մէկուն պոռալու ձայնը լսեցի. շուտ մը պատուհան վազելով՝ ագռաւը ծիւղ բոյնին վրայ նստած տեսայ. ետքէն մօտ երթալով՝ տեսայ որ բոյնը գլխիկայր դարձուած էր ու հակիթները գետինն ինկած էին: Անկէ ետքը զինքը խիստ քննութեան տակ ձգեցի, եւ շուտ մը իմացայ որ ծիւղ վայրենի ագռաւներու բնութիւնն ստացած էր. եւ անոնց պէս տանս չորս կողմի ծառերուն վրայ գտնուող

բոյններուն պոռալութեան կ'երէր. միւս թռչուններն ալ զինքը տեսնելուն պէս՝ իբրեւ յափշտակիչ թռչուն տեսած՝ իրմէ կը վախնային, որն որ յայտնի նշան է թէ զինքն իբրեւ յափշտակող կը ճանչնային: Վերջապէս չկրցայ համբերել եւ հրացանով զինքը պատուհանէն զարկի: Երկու ագռաւներէն միայն մէկը թռչուններու բոյները կը կողոպտէր. իսկ միւսն անկէ հեռու կը կենար, որն որ յայտնի նշան է, որ զուտ անձնական պակասութիւն մըն էր:

Ե Ա Բ Ո Յ Ա Գ Ա Ն

Առեւ շրտած գործքիդ մեջ միտնալով մոռած:

Անգամ մը Թաթարներու խան մը որսի դացած ատեն՝ դիմացն անապատական մ'երևաւ, որն որ բարձր ձայնիւ կը կանչէր: Ինծի հարիւր ոսկի սուղոյն՝ աղէկ խրատ մը կու տամ: Խանին ետեւէն դացող իշխաններն աս խօսքին վրայ ծիծաղելով, ըսին որ Անապատականն իր վաճառին դժուարաւ պիտի կարենայ դնող գտնել: Իսկ խանն իր գանձապետին հրամայեց որ հարիւր ոսկին տայ: Անապատականն ոսկիներն առնելով, ծանրութեամբ մ'իրեն ըսաւ. Ահն ըբա Գործքիդ մեջ միտնալով մոռած: Իշխանները սկսան դարձեալ ծիծաղել եւ ըսին թէ Աս խրատն ամենածանօթ բան մ'ըլլալով, եւ ոչ մէկ ոսկոյ գնուելու արժանի է: Իսկ խանը պատասխանեց թէ նոյն իսկ ամենածանօթ ըլլալուն պատճառաւ, ոչ ոք վրան կը մտածէ, անոր համար իրաւունք ունի Անապատականն առանկ սուղ ծախելու: Աս խրատն իր վրայ անանկ մեծ աղբեղութիւն բրած էր, որ որսէն դառնալուն պէս՝ պաշտօնն ամէն դռներուն ու պատերուն վրայ գրել, եւ բոլոր արծաթէ ու ոսկիէ անօթներուն վրայ փորագրել տուաւ: Վրան շատ տարիներ անցնելէն ետեւ՝ կուսակալ մը միտքը դնելով որ խանը մեռցընել տայ ու ինք տեսնանցին, անոր բժշկապետը վաստակեցաւ, որն որ որոշեց արիւն առած ատեն զխանը թունաւորել: Քիչ մը ետքը առիթն ալ պատահեցաւ: Խանը հիւանդանալով՝ ուղեց որ բժշկապետն իրմէ արիւն առնու: Ասիկայ թունաւորած նշտրակ մ'առաւ եկաւ: Բայց երբ որ արիւնը մէջը վաղցընելու համար բերուած ամանին վրայ Ահն ըբա Գործքիդ մեջ միտնալով մոռած խօսքը կարդաց, սարսափեցաւ, քիչ մը ժամանակ մտածեց եւ արդէն ձեռքն առած նշտրակը թող տալով, ուրիշ մ'առաւ: Խանն՝ որ աս բաներուն միտ կը դնէր, բժշկապետին հարցուց թէ Ինչո՞ւ առաջին նշտրակը մէկդի թողուցիր: Բժշկապետն այլաբանութեամբ պատասխան տուաւ որ Սուր չէր, անոր համար: Բայց խանը չխաբուեցաւ, նոյն նշտրակը ձեռքն առնելով՝ զննեց, եւ տեսնելով թէ սուր է, խաբեցայ, կանչեց. միայն ճշմարտութիւնը հաւատարմութեամբ խոստովանելով՝ կրնաս մահուանէ ազատիլ: Այլապէս թիւ կը ցուցնէ որ ասոր մէջ բան մը կայ: Բժշկապետն ան ատեն ոտքն ինկաւ եւ ամէն բան յայտնեց: Խանն իրեն կենանքը շնորհեց. եւ անհաւատարիմ կուսակալը բռնել տալէն ետքը, քովի իշխաններուն ըսաւ. Ըսէք հիմայ, Անապատականին խրատը սուղ թէ աժան գնած եմ եղեր:

ԲԱՐՈՅԱԿԷՊ

ԱՄԱՅԻ ԿԶԶԻՆ

Աս խօսքերը զրուցած ժամանակը Փիլիպպոսի աշուրներն այնպէս դարձած էին, կեցուածքն ու նայուածքն այնպէս զարհուրեցին էր, որ Կոմսը թէեւ խիստ քաջասիրտ էր, գոյնը նետեց. բայց շուտ մը իր արիւթիւնն ու քաջասիրտութիւնը ստանալով, ինք զենքը պաշտպանելու գիւրքի մէջ մտաւ:

Հարկաւոր չէ, բաւ Փիլիպպոս՝ իր առաւելութիւնը ծանցողի մը պէս. մի վախ՛նաք, ձեր վրայ չեմ՝ յարձակիր: Արդէն շատ առիթներու մէջ բազկին փորձն առած էք, հարկ չկայ յիշեցնել որ անոր զօրութիւնը ձերինէն շատ աւելի է. եւ թէ ձեր խօսած թշնամանքներէն չիկրնար տկարացած ըլլալ, ան ալ կրնաք իմանալ: Բայց քանի որ հետոս չափաւորութեամբ կը վարուիք եւ նախատական խօսքեր բռնէն կը զգուշանաք, վախնալու բան չէք ունենար:

Վախնալ, կրկնեց Կոմսը, որուն ձայնը բարկութենէն կը դողդոջար. կրնա՞ս եւրեակայել որ ես քեզի պէս մէկէ մը վախնամ:

Գուցէ չէ. բայց դարձեալ կը կրկնեմ, բարկութիւնս շարժելէն զգուշացէք:

Այսպէս խօսելէն ետքը՝ խրճիթը քաշուեցաւ եւ Կոմսն իր խորհրդածութեանց թող տուաւ:

Թշնամուին հետ բրած աս կռիւը զլիով ուր շփոթութեան մէջ կը ձգէր: Երբեմն կը մտածէր որ Փիլիպպոս իրմէ զօրաւոր է. եւ այսպիսի ամայի տեղ մը իր պատիւնն ու աստիճանն իրեն բանի մը չիծառայեր, ինչպէս որ թշնամին ալ առանց ակնածութեան ըսած էր: Երբեմն խղճմտանքը՝ Փիլիպպոսին դէմ՝ բրածները միտքը կը բերէր, եւ ան ատեն կը զարմանար թէ ինչպէս անիկայ իր զօրութիւնը չիգործածեր: Աչիլ նաւուն վրայ եւ ուրիշ դէպքերու մէջ իրմէ կրածներուն վրէժն առնելու:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ .

Կարողութեամբ խիստ մեծ տհաճութեամբ կը բաժնուէր ան գեղեցիկ հովանաւոր տեղէն, ուր քիչ մ'ատեն կեցած էր. բայց լաւագոյն կը սեպէր իր ամայի այրը դառնալ, քան թէ Փիլիպպոսին բնական տեղը մնալ. աւելի կ'ընտրէր կըղզւոյն մէկալ կողմերուն անտանելի տաքութիւնը, քան թէ իր թշնամուին մօտաւորութիւնը, մանաւանդ անոր բրած վերջին սպառնալիքէն ետքը: Կը տեսնէր թէ անկարելի է որ կարենայ Փիլիպպոսին պահանջածին պէս՝ անոր հետ քաղաքավարութեամբ ու չափաւորութեամբ վարուիլ. մանաւանդ որ եթէ այնպէս վարուէր, թշնամին կարծիքի կրնար երթալ թէ իր առաւելագոյն զօրութենէն կը վախնայ:

Մէկ կողմանէ ալ կը մտածէր որ եթէ իր ամբարտաւան վարմունքը շարունակելու ըլլայ, մինչեւ թշնամին կռուոյ գրգռէ, անշուշտ անոր զոհ պիտի ըլլայ: Տեղւոյն տաքութիւնն ալ զինքն այնպէս տկարացուցած էր, որ Փիլիպպոսի պէս հակառակորդի մը վրայ յարձակիլը կամ՝ անոր դէմ զնեղու ջանք ընելն իսկ ինք զինքն անարգուելու եւ նախատուելու վտանգի մէջ դնել կ'ըլլար:

Արդ այսպիսի վտանգներէն ազատելու համար՝ անկից քաշուիլ երթալն իր պատուոյն աւելի յարմար սեպեց: Առաջ եւ Կաստորին հետ կամաց կամաց եւ տխրութեամբ իր այրը դարձաւ, հովիտը բոլորովին Փիլիպպոսին թող տալով:

Իսկ Փիլիպպոս, որն որ Կոմսէն ընդունած թշնամանքներն ու կրած վշտերը յիշելով՝ արդէն սաստիկ դառնացած էր, անոր հպարտութեան ու արհամարհանաց խօսքերն ալ լսելով՝ անանկ այլայլութեան մէջ ինկած էր, որ անոր դէմ՝ զրուցած սպառնական խօսքերը գրեթէ կամայք դէմ բերէն ելած էին: Բայց իրօք ան սպառնալիքներն ի գործ դնելը մտքէն ալ չէր անցներ. վառն զի թէեւ մեծամեծ պակասութիւններ ունէր, բայց սիրտն այնպէս ազնիւ էր, որ իր գոնուած վիճակին առաւելութիւնը չէր ուզեր նոյն իսկ իր թշնամուին դէմ գործածել: Ինք միտք չունէր իր դժբախտութեան ընկերը կըղզւոյն միակ բնակելի տեղէն վրէժտել. կը յուսար ալ որ Կոմսը քիչ մ'ատեն անձին պտտելով բարկութիւնն անցնէլէն ետքը՝ նորէն հովիտը կը դառնայ:

Ասոր վրայ միտքն ուրիշ խորհրդածութիւններ եկան: Սկսաւ մտածել թէ ինչպէս անիկայ պղտրկութենէն վեր փախկութեան ու դիւրութեան մէջ ապրելու վարժած է, եւ մակաբերեց թէ նոյն ատեն կրած նեղութիւնները շատ աւելի ծանր պէտք էին գալ անոր՝ քան թէ իրեն: Երբեքն անհանգստութիւն մը սկսաւ զինքը չարաբերել. բրածին վրայ սրտին մէջ մեծ ցաւ կ'իմանար: Կը ցաւէր կռիւը գրգռելուն վրայ, որով իր թշնամին ստիպած էր հեռանալ ան տեղէն, ուր գէթ կեանքը կրնար պահել:

Այսպիսի տխուր մտածմունքներէ պաշարուած, գործքը շատ անգամ կը դադրեցնէր. եւ բնակարանին չորս կողմը կ'երթար կու գար: Ստեպ ստեպ աշուրներն ան կողմերը կը դարձնէր, ուսկից կը կարծէր թէ Կոմսը կրնայ դառնալ. բայց անիկայ չէր երեւար: Գիշերը վրայ հասաւ. սակայն Կարողութեան համազելու համար իր ծառին տակ չէր գար:

Փիլիպպոսին տխրութիւնն ու բրածին վրայ զգացած ցաւն երթալով կը սաստկանար. եթէ թշնամին տեսնելու ըլլար, կարելի է ատելութիւնը դարձեալ կը զորդուէր, գուցէ Կոմսին մէկ նայուածքը բաւական կ'ըլլար զինքը նորէն բորբոքելու: Սակայն եւ այնպէս անոր հեռանալուն պատճառն ըլլալուն վրայ նոյն ատեն սաստիկ կը ցաւէր:

Խղճմտանաց տաղնապէս նեղուելով, չկրցաւ նոյն գիշերը հանգիստ քնանալ, ինչպէս որ մարդ, մանաւանդ երիտասարդ

մը, բոլոր օրն աշխատելէն վերջը կը հանգչի: Զգացած խայթերն անով տւելի կը սաստկանային, որ յայտնի կը տեսնէր թէ վերջի կռուոյն մէջ յանցանքը գրեթէ բոլորովին իր կողմն է: Իրօք ալ ինքն էր որ Կոմսին դժբախտութիւնը ծաղրած եւ անոր անպատշաճ խօսքեր բռած էր. որովհետեւ դանակին կտորիլը՝ Կոմսին համար մեծ դժբախտութիւն մըն էր, որուն տեղը չէր կրնար լեցնել, եւ առանց անոր՝ իր ամենէն ստիպողական պիտոյքն ալ չէր կրնար հոգալ:

Երկրորդ առտու Փիլիպպոս կը բազմարժուէր երթալ, որպէս զի իմանայ թէ Կոմսն ինչ եղած է. բայց վախնալով որ նորէն հետը կռուի կը բռնուի, ետ կեցաւ: Սակայն կէսօրէն ետքը հարկ եղաւ որ երթայ, ծովուն ցամաք նետած փայտերէն քանի մը կտոր ծողկէ:

Հոն հասած ատեն՝ տեսաւ որ նախընթաց գիշերուան մակընթացութիւնը խիստ բարձր ելած ըլլալուն՝ աւալին վրայ շատ մը տախտակներ, չուանի եւ կայմի կտորուանք ձգած էր: Փիլիպպոս անոնցմէ ուրախութեամբ շատ բան ժողովեց, եւ անանկ տեղ մը դիզեց՝ ուր ալիքները չէին կրնար հասնիլ: Գործքը լնցնելէն ետքը, Կոմսին բնականաբար մտեցաւ: Երեկոյեան արեւուն լուստւորութեամբ, որն որ անոր ուսադիրներուն զարնելով՝ կը փայլեցնէր, քիչ մը հեռուանց տեսաւ որ հոն գործքի մը դադար է:

Սկսաւ զոգուելութեամբ մտնել, որպէս զի անոր կասկածելու առիթ չտայ: Երբ որ բաւական մօտ հասաւ, տեսաւ որ Կոմսը տախտակ մ'առած՝ աւաղին մէջ փոս կը բանայ: Իր քովը գետնին հինգ հոգւոյ դիակներ կը կենային, զորոնք մակընթացութիւն իր բնակարանին առջեւ ձգած էր: Փիլիպպոսին սիրտը սաստիկ այլայլեցաւ իր դժբախտ ընկերաց անկենդան մարմինները տեսնելով: Ինքն ալ տախտակ մ'առած՝ Կոմսին դիմաց կեցաւ, եւ սկսաւ փոս բանալու օգնել: Երկուքն ալ լուութիւն կը պահէին:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ .

Գիակներէն մէկը՝ ստորին պաշտօնականներէն մէկուն էր, որուն վրայ Կարողութեան սեղանն էր:

Աս երիտասարդը քաղցրաբար, անձնանուէր ու քաջասիրտ մէկն էր: Անգամ մը՝ որ դիւրագրգիռ Կոմսն իր զայրացկոտ բնաստութեան հետեւելով, պաշտօնականներէն մէկուն նախատինք մը հացուցած ու սաստիկ կռուոյ մը պատճառ եղած էր, նոյն երիտասարդն երկուքին մէջ մտնելով՝ այնպիսի պատշաճ եղանակաւ ու իմաստութեամբ խօսած էր, որ վէճն անմիջապէս դադարեցուցած եւ երկու հակառակորդներն իրարու հետ հաշտեցուցած էր:

Ան ատենէն սկսեալ՝ Կարողութեան նախին մեծ մասն անոր քով կ'անցնէր: Աս սիրոյն վրայ ստորին պաշտօնականը մեծ երախտագիտութիւն զգալով, սիրտն անոր բացաւ եւ գաղտնիքները յայտնեց: